

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ГРОМАДСЬКЕ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА СПОСОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Томілінські читання

Матеріали VII науково-практичної конференції
з міжнародною участю

м. Харків, 30 жовтня 2024 року

Харків – 2024

УДК 614(477)(082)
Г 87

Затверджено
Вченою радою ХНМУ.
Протокол № 15 від 28.11.2024 р.

Редакційна колегія: В. В. М'ясоєдов, В. А. Огнев,
К. М. Сокол, О. А. Мельниченко,
В. Г. Нестеренко, А. А. Подпрядова

Г87 **Громадське здоров'я в Україні: проблеми та способи їх вирішення «Томілінські читання»:** матеріали VII наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Харків, 30 жовтня 2024 р.) / Ред. кол.: В. В. М'ясоєдов, В. А. Огнев, К. М. Сокол та ін. Харків, ХНМУ, 2024. 244 с.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14194418>

УДК 614(477)(082)

© Харківський національний
медичний університет, 2024
© В.В. М'ясоєдов, В.А. Огнев,
К.М. Сокол та ін., 2024

ЗМІСТ

Секція 1. ІСТОРІЯ МЕДИЦИНИ

Капустник В.А., М'ясоєдов В.В., Огнєв В.А., Подпрядова А.А. Проблема соціальної нерівності у сучасному світі та концептуальні принципи справедливості щодо здоров'я населення	11
Лещина І.В., М'якіна О.В., Мартиненко Н.М. Біженці з українських земель як демографічний збій і суспільне явище (1914–2024).....	15
Григоров М.М., Григоров С.М., Григорова А.О., Григоров М.С. Анатолій Якович Циганенко – мікробіолог, наставник, керівник (до 95-річчя від дня народження).....	22
Томілін В.Г. Харківський національний медичний університет. До 45-річчя створення кафедри ортопедичної стоматології. Від джерел створення.....	25
Васильєв К.К. Професор Лев Миколайович Карпов (1926–2016) як історик медицини.....	29
Зайцев В.В., Кисленко Д.М. Творці кафедри соціальної медицини, громадського здоров'я та управління охороною здоров'я Дніпровського державного медичного університету: учора, сьогодні, завтра	32
М'якіна О.В. Друге творче покликання або штрих до портрета академіка (до 100-річчя від дня народження В.Г. Бочорішвілі)	35
Васильєв Ю.К. Матеріали до біографії професора-гігієніста Якова Борисовича Резника (1902–1979).....	38
М'якіна О.В., Шевченко О.М., Сокол К.М., Ващук М.А., Шевченко О.О. В.В. Фролькіс: тернистий шлях фізіолога і наукова спадщина (до 100-річчя від дня народження академіка)	39
Робак І.Ю., Демочко Г.Л. Володимир Фавр як викладач фабричної гігієни в Харківському технологічному інституті (до 150-річного ювілею вченого)	44
Виноградова О.Ю., Ушакова М.А., Галича М.С. Внесок В.В. Фавра у дослідження малярії	46
Sukhonosov R.O., Ushakova M.A., Halycha M.S. The Life Path of V. P. Vorobiov through the Lens of Time (Dedicated to the 220 th Anniversary of the Department of Human Anatomy).....	48

етнічною приналежністю, слід пов'язувати із соціально-економічними причинами, оскільки розмах і причини етнічних відмінностей мають тенденцію варіювати в залежності від соціального становища.

10. Системи охорони здоров'я мають бути побудовані на принципах справедливості:

– служби охорони здоров'я не повинні керуватися принципом отримання прибутку й ніколи не повинні використовувати пацієнтів для його отримання;

– медичне обслуговування повинно забезпечуватись залежно від потреби, а не платоспроможності. Так само високий стандарт медико-санітарної допомоги повинен надаватися кожному, не залежно від соціального становища, етнічної та гендерної приналежності чи віку;

– повинні бути чітко визначені особливо важливі питання та цілі системи охорони здоров'я, спрямовані на досягнення справедливості, та забезпечений моніторинг просування до цих цілей найбільш ефективним способом.

Отже, визначення ролі та можливостей соціальної політики як інструменту пом'якшення соціальної нерівності в умовах соціально-економічної кризи, розробка напрямів та соціальних стратегій пом'якшення соціальної нерівності є надзвичайно актуальним завданням.

Література:

1. Marutyán, R. (2018). Borotba z nespravedlyvistiu chy z nerivnistiu – vichna sotsialna dylema [Struggle with injustice or inequality – an eternal social dilemma]. Matrix-divergent: website. Retrieved from <http://surl.li/ejcfx> [in Ukrainian].

2. Kolot, A. (2017), "Global Social Income Inequality: Nature, Trends, Implications", *Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriya i praktyka*, vol. 2, pp. 8–47.

3. Libanova, E. (2012), "Inequality in Ukraine: Scale and Impact Opportunities", *Institut demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' imeni M.V. Ptukhy NAN Ukrayiny*, vol. 3, pp. 404.

БІЖЕНЦІ З УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ЯК ДЕМОГРАФІЧНИЙ ЗБІЙ І СУСПІЛЬНЕ ЯВИЩЕ (1914–2024)

Лещина І.В., Мякина О.В., Мартиненко Н.М.

Харківський національний медичний університет, м. Харків

Анотація. Стаття присвячена проблемі біженців в різні періоди світової та української історії. Автори порівнюють обсяги і умови переміщення і проживання біженців в період світових воєн та сучасні міграційні процеси в Україні в рамках російської агресії.

Матеріали та методи дослідження. Історичний аналіз ґрунтувався на виявленні джерел з теми та визначення їх достовірності, друкованих та архівних матеріалів бібліотечного фонду. Провідними були хронологічний та історико-критичний методи, які передбачають відтворення послідовності подій, відбиття причинно-наслідкових зв'язків, що сприяло висвітленню картини історичного минулого, зокрема проблеми біженців першої і другої світових війн, і поточних подій в рамках повномасштабного вторгнення держави-агресорки у 2022 році. В основі дослідження лежать методи аналізу та узагальнення наукової літератури зазначеної проблематики. Пошук наукових джерел здійснювався

через мережу Інтернет у пошуковій системі Google, та в межах наукового порталу Research Gate. Аналізувалися вітчизняні наукові джерела опубліковані протягом останніх 10 років, а також закордонна наукова література. Методологічну основу роботи становила сукупність принципів об'єктивності, історизму та системності.

Результати. З 2001 р. міжнародна спільнота 20 червня щорічно відзначає Всесвітній День біженців. Увесь цивілізований світ вшановує сміливість і міць людей, змушених рятуватись від світових баталій, воєнних конфліктів або переслідувань.

Протягом століть стихійні лиха змушували людей покидати місця проживання, шукаючи притулку, опиняючись поза межами історичної батьківщини, де вже інші люди надавали прихисток тим, хто його потребує. «Закони про притулок для біженців» поважали ще стародавні ацтеки, асирійці, греки, євреї, мусульмани та ін. У Біблії є опис втечі поневолених ізраїльтян з Єгипту, у XV столітті маври та євреї змушені були залишати Іспанію через інквізицію. У пошуках релігійної свободи в XVII ст. пуритани знайшли притулок у заокеанській колонії Пенсільванії, яка зараз є штатом США, а у XVIII столітті знать Франції змушена була емігрувати внаслідок подій французької революції. Гугеноти зазнавали переслідувань у Франції приблизно 250 років; чимало з них загинуло від рук католиків у Варфоломійську ніч 24 серпня 1572 року. Йшли роки, століття, а проблеми спричинені війнами залишалися.

Глобальна проблема біженства початку XX ст., породжена першою світовою війною, мала довгострокові наслідки. Після Другої світової війни документами ООН були визначені категорії осіб: *«біженці»* та *«переміщені особи»*. *Біженець* (втікач) – це особа, яка покинула звичне місце свого проживання, або країну, громадянством якої вона є, або особа, яка перебуває поза межами своєї країни чи звичного місця свого проживання і яка, незалежно від того, зберегла вона своє громадянство чи ні, стала жертвою нацистського чи ін. режимів, що брали участь у II світовій війні на боці гітлерівців, чи жертвою режимів, які допомагали Німеччині та її сателітам. *«Переміщені особи»* – це ті, хто заходами нацистського режиму були вислані з країн свого громадянства або попереднього місця проживання з расових, релігійних чи політичних мотивів або вивезені з метою використання їх як дешевої робочої сили. Особи з території України складала значну частку контингенту переміщених осіб – понад 200 000 [1, 2].

В українській історії проблема біженців поставала неодноразово. Першою трагічною подією були 1914–1918 роки, коли українці залишали місця проживання внаслідок обставин воєнного часу. Ще більша кількість біженців з'явилась через нацистську навалу в період Другої світової війни, коли приблизно 200 000 вихідців з України, опинились у Європі, і після закінчення війни відмовлялись повертатися до СРСР, розселившись по різних континентах.

Справами таких осіб, спочатку відала створена у 1943 р. Адміністрація допомоги і відбудови Об'єднаних Націй, яку через п'ять років замінила Міжнародна організація у справах біженців. Від 1951 р. і донині функціонує УВКБ ООН у справах біженців.

Перша світова війна (1914–1918) для європейських держав була тотальною війною. Серед найбільш вразливих соціальних груп населення Російської імперії, до складу якої входила більшість українських земель, були

втікачі. Монархія не була підготовлена до переміщення мільйонів людей та облаштування їхнього життя. Біженство стало кількарічним випробуванням для державної системи та суспільного загалу. Такого розмаху переселення своїх підданих царська влада ще не знала.

Геополітичне становище України зумовило її перебування в епіцентрі воєнних подій. Так територією Волинської та Подільської губерній проходила лінія Південно-Західного фронту. Інша, значна частина країни, набула статусу досить важливих для російських армій тилкових територій. Найбільше серед етнічних земель постраждали Галичина та Буковина. Окрім воєнного фактору, біженство із Західної України спричинило масові репресії австро-угорських та російських окупаційних режимів.

Восени 1914 р., головним чином, із західних губерній Російської імперії посунули біженці. У цей час з'явилися переселенці і на території українських губерній. Вже навесні 1915 р. ситуація різко змінилася: у результаті наступу німецьких військ у травні 1915 р. так званої «Горлицької операції» відбувся прорив російського фронту в районі Карпат. Почалося масове виселення людей, у першу чергу чоловіків від 17 до 45 років. Прибуття біженців у тилві губерній імперії із західного театру воєнних дій зафіксовано у липні – серпні 1915 р., досягло максимуму у вересні – жовтні, завершилося у листопаді – грудні того ж року. До українських тилкових губерній – Чернігівської, Полтавської, Катеринославської, Харківської, Херсонської – ринули значні партії біженців з Волині, Поділля, Буковини, Гродненщини, Холмщини, Прибалтійських володінь. Їх дорога пролягла через Волинську, Подільську та Київську губернії, при цьому Київ був транзитним пунктом, де біженці отримували всіляку допомогу та рухалися далі [3].

На сході, тобто в українських губерніях, що перебували у складі Російської імперії, у листопаді 1915 р. знайшло тимчасовий притулок від 420 361 переміщеного населення, у лютому 1918 – до 914 000, і на початок осені 1918 р. в Україні вже перебувало 1 424 232 біженців. Російська влада прагнула відселити цивільне населення із зони відступу російських армій, протягом червня – серпня 1915 року. Біженство було несподіваним соціальним явищем і для інших учасниць війни – величезною була хвиля знедолених втікачів з прикордонних районів імперії – Галичини, Буковини, Боснії, Істрії, Далмації, Хорватії [3, 5].

Переміщення населення у тилві губернії проходило в два етапи. На *першому етапі*, який тривав протягом літа – початку осені 1915 р., основним способом евакуації цивільного населення були *сучасні перевезення*. На шляху руху населення з Правобережжя у центральні та східні губернії України постала значна водна перешкода – Дніпро, через яку вони переправлялися головним чином біля Канева, рухаючись далі на північний схід на Чернігівщину і південний схід на Катеринославщину. З Полісся біженці евакуювалися, рухаючись вниз тією ж річкою «на баркасах і човнах». Частина їх переправлялася в районі Черкас і Кременчука. На шляхах знедолених були влаштовані пункти харчування та надання першої медичної допомоги, так звані, «лікарсько-харчові пункти». Вони були розміщені при земських лікарнях, школах, казармах і навіть, як це було в Охтирському повіті Харківської губернії, в переобладнаних млинах. Люди отримували безкоштовно гарячу їжу, дітям давали молоко, білий хліб, забезпечувалися в дорогу «сухим пайком»

та фуражем для худоби. Деякі пункти були обладнані кузнями, де була змога підкувати коней, полагодити підводи [3].

З початку вересня 1915 р. і до зими того ж року тривав другий етап евакуації. У цей час людей вивозили до тилових районів переважно залізницями, «маршрутними потягами» з прямою доставкою до пункту призначення. Для організації перевезень біженців територією Харківської, Полтавської, частини Київської, Катеринославської, Курської, Воронежської губерній було створено «Харківський порайонний комітет з регулювання перевезень масових вантажів та населення на залізницях». До його складу увійшли представники Південної, Південно-Східної та Південно-Донецької залізниць, місцевої адміністрації, ВЗС та чиновники царського уряду. Одним із потужних залізничних вузлів з численними під'їзними розв'язками був Харків [3, 5].

Першим офіційним переписом евакуйованих у Російській імперії, станом на 20 грудня 1915 р., було зафіксовано – 2 706 309 осіб. Значне навантаження, щодо їх чисельності, лягло на українські губернії, з яких Катеринославська, де знайшли притулок 227 942 осіб, посіла перше місце серед 45 регіонів імперії. Харківщина за кількістю розміщених біженців була другою серед них і п'ятою серед решти місцевостей імперії. На листопад 1916 р. у дев'яти українських областях перебувало 21 % від загальної кількості, решта були розселені у 55 губерніях, Туркестані, Фінляндії та 12 областях Російської імперії. За етнічним складом протягом війни серед евакуйованих в Україні притулок знайшли росіяни, українці, білоруси, поляки, латиші, євреї, чехи, словаки, молдавани, румуни та ін. (представники понад 20 національностей) [6].

Наступна хвиля біженців була спровокована *Другою світовою війною (1939–1945)*, коли на європейських теренах їх перебувало понад 1 млн. Війна стала ще більшою катастрофою світового масштабу. Її початок у вересні 1939-го знов спричинив забуте з часів попередньої світової демографічне явище – натовпи біженців рухалися з заходу на схід, на територію сучасної України. В обох випадках то були переважно етнічні українці. Вони тікали до СРСР від обстрілів, від лінії фронту, що насувалася в надії на краще життя. Кидали свої будинки, майно, залишали близьких чи бігли разом із ними, але переважно опинялись у концтаборах [7].

Вже наприкінці 1939 року близько двох мільйонів громадян окупованої нацистською Німеччиною Польщі стали «біженцями і переміщеними особами» (здебільшого це були поляки, яких виганяли зі «спокоєвічно німецьких земель»). З окупованих радянських територій також виселяли людей. Кількість таких переселенців сягала 1,5 мільйони, багатьох з них примусом спрямовували вглиб СРСР. В перші тижні бойових дій перетнути кордон було дуже легко, адже радянські війська, розділивши з німецькою армією Польщу за «пактом», ще не встигли взяти під повний контроль загарбану територію. Радянська влада таких українців з Європи спочатку планувала повернути назад, до країн їхнього попереднього проживання. Потім НКВС наказали, щоб біженців «затримували як перебіжчиків, допитували персонально кожного і далі відправляли до таборів». За нелегальний перетин кордону Карний кодекс УРСР (стаття 80) передбачав позбавлення волі терміном від 1 до 3 років. Цим людям давали максимальне покарання і кидали до таборів ГУЛАГ, частина їх померла від голоду чи хвороб ще у фільтраційних таборах [7, 8].

Минув майже рік війни, а потік змушених залишати рідні місця із заходу на схід не зменшився. В першій половині 1940-го року прикордонники затримали 12 981 осіб з колишньої Польщі, Угорщини та Румунії. За той же період спіймали 3 886 людей, які намагалися повернутися з «радянського раю» додому [7].

Війна принесла незліченні втрати й неймовірні бідуювання українському народу, кожній сім'ї. Згубні прорахунки керівництва чи не найбільше відчула держава, яка однією з перших республік опинилася на шляху гітлерівських загарбників. Протягом 40 місяців – від 22 червня 1941 до кінця жовтня 1944 року Україна була найважливішим центром воєнних дій.

Бойові дії та окупація призвели до різкого зменшення чисельності населення, значних змін у його статевому, віковому, національному та професійному складі. Демографічні перетворення на початковому етапі війни сталися внаслідок взаємодії цілого комплексу чинників, у тому числі – евакуації у тиллові регіони СРСР на початковому етапі війни. Менш ніж через два роки, з УРСР проводилася небачена досі евакуація. Безпрецедентним стало і переміщення населення – углуб Союзу вимушено виїхало близько 26 мільйонів осіб. Організація переселення була вкрай поганою. Основне навантаження припало на залізничний транспорт. Катастрофічно бракувало локомотивів і вагонів. На залізниці панував хаос. Звичний шлях у декілька днів тривав тижні. Не вистачало води, харчів, медичної допомоги – багато переселених помирало. Навіть тепер важко поррахувати загиблих під час цього «шляху смерті», достовірного обліку ніхто не вів.

Після війни виникла гостра потреба у створенні спеціальних міжнародних структур, покликаних захищати біженців. У зв'язку з цим, у 1946 р. під егідою ООН, було утворено Міжнародну організацію у справах біженців (International Refugee Organization, IRO), а з 1951 р. – Управління Верховного комісара ООН (УВКБ ООН), відділення якого нині діють у 119 державах світу. «Конвенція» про їх статус (1951 р.) та аналогічний «Протокол» (1967 р.) є і тепер відправними нормативними актами для держав, які стикаються з такою проблемою. Від дня свого заснування УВКБ ООН допомогло близько 50 млн. втікачам, отримавши як нагороду за свою подвижницьку діяльність дві Нобелівські премії миру [10].

На початку третього тисячоліття міжнародне співтовариство не змогло подолати проблему появи біженців. Нині статус вигнанця можна отримати, наразившись на етнічні та релігійні чистки, ставши жертвою насильницького переселення або регіональних конфліктів. Діяльність в Україні на запрошення уряду Представництва ВКБ ООН з 1994 р., прийняття Верховною Радою у 2001 р. «Закону про біженців», приєднання країни у січні 2002 р. до «Конвенції ООН про статус біженців» засвідчують бажання держави інтегруватися у світові процеси розв'язання цих проблем.

З початку *російсько-української війни 2022 року*, питання біженців є одним з найгостріших. Станом на кінець 2022 року, їх кількість складала 5,3–6,2 млн. осіб. Фахівці виокремили *чотири* групи біженців, які опинилися за кордоном. Перша група (15 % від усіх біженців) – це «люди із зони бойових дій»: українці, які були вимушені покинути свої домівки через активні бойові дії або окупацію їхніх регіонів. В цій групі, порівняно з іншими групами, переважають жінки віком 25-49 років, які виїжджали за кордон з дітьми

і проживали у Польщі. Вони також частіше за представників інших груп працюють за наймом повний чи неповний робочий день або шукають роботу. Представники цієї групи менш впевнені щодо повернення в Україну: лише 13,8 % точно планують повернутись до України порівняно з 26,2 % серед усіх біженців. Їхні рішення щодо повернення в Україну залежатиме від створених умов для цього. Друга група (30 % від усіх біженців) це «самозабезпечені»: вони найрідше отримують допомогу від країни перебування і більш схильні самостійно оплачувати оренду свого житла. Представники цієї групи найбільш схильні працювати як дистанційно на українську компанію (16,6 % серед цієї групи порівняно з 10 % серед усіх біженців), так і повний робочий день на роботі в країні перебування (30 % порівняно з 24,1 % серед усіх). Також вони більш схильні планувати повернення в Україну: 45,1 % точно планують повернутися (порівняно з 26,2 % серед усіх біженців). Якщо брати до уваги і тих, хто точно планує, і тих хто скоріше планує, то таких у цій групі 64,3 % (порівняно з 52,4 % серед усіх біженців). Представники цієї групи також є найбільш готовими повернутися до України навіть до закінчення війни – 54,2 % порівняно з 38,7 % серед усіх. *Третя група* (28 % від усіх біженців) – це «люди старшого віку» (50+ років), більшість з яких не має вищої освіти. Порівняно з іншими групами вони дещо рідше отримують соціальні виплати. А ті, хто й отримує, мають недостатньо навіть для базових потреб. Також вони є більш пов'язаними з Україною, ніж представники інших груп. Четверта група (27 % від усіх біженців) – люди «в процесі інтеграції». Це українці, які перебувають у процесі активної інтеграції у країні перебування. Вони, наприклад, частіше за інші групи відвідують мовні або інші короткострокові курси та досі не працюють. Щедрі соціальні виплати дозволяють людям у цій групі сконцентруватися на навчанні: більшість (67,3 %) із них забезпечені житлом від держави (порівняно з 37,8 % серед усіх біженців), 82,8 % отримують соціальні виплати (порівняно з 39,5 % серед усіх біженців), а 85,2 % відвідують мовні курси (порівняно з 35,9 % серед усіх). Багато осіб у цій групі (40 %) проживають у Німеччині (порівняно з 17,7 % серед усіх біженців), яка відома своїми щедрих виплатами. Українці в цій групі менше пов'язані з батьківщиною: лише 35,9 % із них відвідували Україну за час перебування (порівняно з 46,4 % серед усіх біженців). Тож вони менш схильні до повернення.

На основі опитування, проведеного Info Sapiens у грудні 2023 – січні 2024, група спеціалістів спробувала з'ясувати, що заважає біженцям повернутися в Україну. Отримані припущення вони виокремили у такі категорії: погіршення економічної та безпекової ситуації та високий рівень невизначеності, зруйноване/пошкоджене житло (немає куди повертатися), економічні мотиви (вищий рівень доходу в поточній країні перебування), асиміляція в країні перебування і бажання жити за кордоном. За розрахунками цієї групи дослідників, за межами України за різними сценаріями можуть залишитися від 1,4 млн до 2,3 млн українців. Неповорнення українців матиме суттєвий вплив на українську економіку, яка може втратити від 3,9 % до 6,3 % свого ВВП щороку [13, 6–7].

Більшість біженців прибула в країни ЄС протягом першого півріччя 2022 р. У березні 2022 р. виїхало приблизно 44 % українців, які перебувають там і нині, у квітні – червні – 24 %, у липні – вересні – 12 %. За даними ООН,

а лютий 2023 року, з початку повномасштабного вторгнення, з держави виїхало близько 8 млн. людей і 146 000 іноземних студентів покинули її. Більшість вирушили до Польщі, решта – до Словаччини, Угорщини, Румунії та інших країн. Це стало найбільшою міграційною кризою в Європі з часів Другої світової війни. Станом на кінець червня 2023 року за межами через війну перебуває 5,6–6,7 млн. українців. Це стало наслідком ударів по енергосистемі держави взимку 2022–2023 років, посилення ракетних атак у травні на міста, а також підриву Каховської ГЕС. Переважна більшість біженців – це жінки (найбільшою є частка жінок у віці 35-49 років – 18 %) і діти. За даними Євростату станом на травень 2024 року найбільше співвітчизників отримали тимчасовий захист у таких країнах: в Німеччині (1 301 790; 30,9 % від загальної кількості); Польщі (955 520; 22,7 %); та Чехії (364 375; 8,7 %) [14].

Люди вимушені жити за кордоном, але є плани реєвакуюватися. За оцінками Міжнародної організації з міграції (МОМ), (85 %) із зарубіжжя повернулося 1,2 млн. осіб, з них 88 % – жінки. Найбільше серед цього людського потоку – киян (19 %), з Дніпропетровщини – 13 %, Одещини – 11 % і Харківщини – 9 %.

Висновки. Оже періоди воєн завжди супроводжуються низкою серйозних проблем для населення і залишаються складним випробуванням для мільйонів громадян і особливо для жінок, дітей і людей літнього віку, змушених залишити рідні місця, Батьківщину. Багато разів в історії наша країна була транзитною територією для пересування кількомільйонного людського потоку. Впадає в око зміна вектору спрямованості біженців. Якщо у ХХ столітті переважав східний напрям (оскільки небезпека була пов'язана з Німеччиною), то на початку ХХІ ст., внаслідок російської агресії, певна частина населення східних регіонів знайшла тимчасовий притулок рухаючись на захід України, в тамтешніх містах і селах, а інша, шукала порятунку і прихистку у європейських країнах. Більшість біженців, незалежно від національності, віросповідання, соціального статусу, мали змогу отримати допомогу і підтримку з боку державних та місцевих органів влади, благодійних, громадських та етнічних спілок. Нинішня «російсько-українська війна» ще триває, має кризові наслідки в міграційному процесі. Варіанти демографічних збоїв, що їх пройдуть українці, будуть проаналізовані згодом, у наступному дослідженні.

Література:

1. Біженець // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Полішук та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Х. : Право, 2015. 816 с. *ISBN 978-966-458-848-2*.

2. Задорожній О. Біженці // Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови). К. : Парламентське видавництво, 2011. С. 62. *ISBN 978-966-611-818-2*.

3. Жванко Л.М. Біженство Першої світової війни в Україні: Документи і матеріали (1914–1918 рр.): монографія/ Л.М. Жванко; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х.: ХНАМГ, 2010. 360 с.

4. Тиндик Н.П. Біженці: невід'ємний елемент сучасного світового міграційного процесу : монографія / Н. П. Тиндик. Львів, 2007. 608 с. *ISBN 966-96485-2-1*.

5. Сердюк О.В. Біженство в Україні під час Першої світової війни // *Проблеми історії України XIX – початок XX ст.* Вип. 4. К.: Інститут історії України НАН України, 2002. С. 111–132.

6. Жванко Л.М. Іноземні біженці Першої світової війни в Україні // *Київська старовина*. 2005. № 3. С. 77–93.

7. Реєнт О. Друга світова війна та Україна: політичні, соціально-економічні й демографічні наслідки // *Українсько-македонський науковий збірник*. 2011. Вип. 5. С. 33–39.

**АНАТОЛІЙ ЯКОВИЧ ЦИГАНЕНКО –
МІКРОБІОЛОГ, НАСТАВНИК, КЕРІВНИК
(ДО 95-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)**

Григоров М.М., Григоров С.М., Григорова А.О., Григоров М.С.
Харківський національний медичний університет, м. Харків

Цього року виповнилося 95 років від дня народження Циганенка Анатолія Яковича (25.06.1929–29.11.2012) – доктора медичних наук, професора, завідувача кафедри мікробіології, вірусології та імунології ім. проф. Д.П. Гриньова ХНМУ (1971–2012), ректора ХМІ, ХДМУ (1986–2005), дійсного члена АН вищої школи України (1995), заслуженого працівника вищої школи УРСР (1979), кавалера орденів: «Знак пошани», «За Заслуги» III, II, I ступенів, Почесної відзнаки Президента України, орденів: «За розвиток науки і освіти», «За трудові досягнення IV ступеня», Великої командорської медалі ім. Альберта Швейцера та іншими медалями та відзнаками.

А.Я. Циганенко народився 25 червня 1929 року в маленькому українському селі Кочубеївка Чутівського району Полтавської області в сім'ї залізничників. Коли Анатолію було лише 4 роки, померла його мати. Можливо саме ця трагічна подія вплинула на майбутнього вченого та керівника ВУЗу в тому, що він був особливо чуйним до людських проблем, а також був зразковим чоловіком, батьком, дідусем, прадідусем.

Буремні роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945) та складні часи післявоєнної відбудови країни суттєво вплинули на формування життєвої позиції Анатолія Яковича, коли він був юнаком і мав багато планів на майбутнє.

У родині сподівалися, що син поповнить сімейну династію і стане залізничником, але Анатолій обрав медицину і в 1948 році після закінчення середньої школи № 3 м. Миргорода Полтавської області вступив на перший курс санітарно-гігієнічного факультету Харківського медичного інституту (ХМІ), з яким пов'язано все подальше його життя – навчання становлення і розвиток його як особистості.

Після закінчення з відзнакою інституту в 1954 році, Анатолій Якович поступив до аспірантури на кафедрі мікробіології. Будучи учнем члена-кореспондента АМН СРСР, професора Василя Степановича Деркача, під його керівництвом виконав і захистив дисертацію кандидата медичних наук. З 1956 року він асистент, з 1959 – доцент, з 1971 – завідувач кафедрою мікробіології, вірусології ХМІ.